



Covid-19 Salgını Sonrası Alınan Önlemlerle Turizm: Muhtemel Senaryolar

Meltem ALTINAY ÖZDEMİR^a 

^a Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fethiye A. S. M. K. Meslek Yüksekokulu, Muğla, Türkiye. (meltemozdemir@mu.edu.tr).

ÖZ

Makale Geçmişi

Gönderim Tarihi:

22.05.2020

Kabul Tarihi:

15.06.2020

Anahtar Kelimeler

Yeni Tip Korona virüs

Kriz ve Turizm

COVID-19 Sonrası

Makale Kategorisi: Araştırma Makalesi

Çalışmada, 2020 yılında tüm dünyanın etkilenmesine neden olan COVID-19 salgını sonrasında alınan önlemlerle turizm sektöründe yaşanacak muhtemel senaryolardan söz edilmektedir. Keşfedici araştırma yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmada, COVID-19 salgınının Türkiye'nin turizm sektöründe nasıl bir değişikliğe ya da etkiye sebebiyet vereceğini ve alınan önlemler neticesinde turizm sektöründe yaşanacak değişimleri muhtemel senaryolar ile açıklamak amaçlanmıştır. Çalışmada, hem Türkiye'nin turizm sektörü temsilcileri olan kamu kuruluşlarının ve turizm işletmelerinin gelecek tahminlerinden hem de potansiyel turistlerin görüşlerinden yararlanılmıştır. 2020 yılının Nisan ayında 62 yerli turistte demografik, tatil ve gitme sıklığı ve salgının ardından ilgi duyulacak turizm türüne ilişkin olmak üzere toplamda dört sorudan oluşan açık uçlu soru formu uygulanmıştır. Çalışma bulgularına göre, salgının ardından turistlerin doğa tabanlı turizme eğilim gösterecekleri belirlenmiştir. Diğer yandan turizm temsilcilerinin belirttiği üzere, salgından sonra tercih edilen konaklama işletmesi türünde ve seyahat acentelerinin ürün çeşitliliğinde ciddi eğilim değişikliklerinin olacağını söylemek mümkündür. Salgın sonrası senaryonun alternatif turizme yönelik olması halinde, kırsal kesimlerde bir turizm hareketliliğinin olması muhtemeldir. Dolayısıyla yayla turizmi, eko-turizm ve kırsal turizm gibi doğa tabanlı turizm türlerine, küçük ölçekli konaklama işletmelerine ilginin daha da artacağı, sayıca az gruplarla seyahatlerin yapılacağı, ulaşım araçlarının aynı büyüklükte fakat düşük kapasiteli olarak hizmet vereceği söylenebilmektedir. Bununla birlikte hijyen, temizlik, sanitasyon gibi uygulamaların göz önünde bulundurulması ile hizmet sağlayıcılarda ve alıcılarda sorumlu turizm ve sürdürülebilir turizm anlayışının artacağı ihtimali dikkat çekmektedir.

ABSTRACT

Article History

Received

22.05.2020

Accepted:

15.06.2020

Keywords

Novel Coronavirus

Crisis and Tourism

Post-COVID-19

Article Type: Research Paper

In the study, probable scenarios to be experienced in tourism industry with measures taken post-COVID-19 that caused the world to be affected in 2020 are mentioned. The research was carried out based on exploratory research method. It aims to explain changes in tourism as a result of measures taken post-COVID-19, with probable scenarios. In the study, it was benefited from both future forecasts and expectations of tourism representatives (public institutions and tourism enterprises) as well as potential tourists' perspectives. 62 local tourists were surveyed with four questions including demographics, travel frequency and tourism type in post-pandemic in April 2020. According to findings, it was determined that tourists would trend towards nature-based tourism in post-pandemic. On the other hand, as tourism representatives have stated, it is possible to say that there will be significant trend changes in travel agencies' product diversity and preferred type of accommodation business in post-pandemic. If post-pandemic scenario is aimed at alternative tourism, it is probable that there will be tourism mobility in rural areas. Therefore, the interest in types of nature based tourism such as plateau tourism, eco-tourism, rural tourism and small-scale accommodation businesses will increase even more, there will be travels in numbers with fewer groups, transportation vehicles will serve as the same size but low capacity. However, it is noteworthy that responsible and sustainable tourism will increase with consideration of applications such as hygiene, cleaning and sanitation.

***Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:** Meltem ALTINAY ÖZDEMİR

E-Posta: meltemozdemir@mu.edu.tr

Önerilen Atf/ Suggested Citation:

Özdemir- Altınay, M. (2020). Covid-19 Salgını Sonrası Alınan Önlemlerle Turizm: Muhtemel Senaryolar. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 7 (2), 222-238.

1. Giriş

2019 yılı Aralık ayında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan yeni tip koronavirüs (COVID-19) salgınının (Lu, Stratton, & Tang, 2020; Dünya Sağlık Örgütü, 2020a) dünyada geniş çapta yayılım göstermesi (Li vd., 2020; Wang vd., 2020)ve insan sağlığına ciddi tehdit oluşturması kısa sürede tüm dünyanın yaşam şekillerini gözden geçirmesine sebebiyet vermektedir. 11 Şubat 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü, 2019-Ncov olarak da bilinen yeni tip koronavirüse yeni bir isim ekleyerek epidemi ilan etmişti (Lai, Shih, Ko, Tang, & Hsueh, 2020). Ancak çok zaman geçmeden küresel çapta etki göstermeye başlayan COVID-19 salgınının 114 ülkede 118 binden fazla vakaya ulaşması ve 4291 kişinin hayatına son vermesi nedeniyle, epidemi olarak tanımlanan virüs 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak kabul edilmişti (Cucinotta ve Vanelli, 2020; Dünya Sağlık Örgütü, 2020b). Çin'de başlayarak dünya geneline yayılan bu salgın (Bakar ve Rosbi, 2020) kısa sürede, çok sayıda insanın hayatına (26 Nisan 2020, 2,8 milyon vaka ve 193 bin ölü) neden olmuştur (Dünya Sağlık Örgütü, 2020a).

İnsanlık tarihi boyunca HIV, Ebola, H1N1, H5N1 gibi birçok bulaşıcı hastalık ortaya çıkmıştır. Ancak bölgesel görülen bu hastalıklar, sivil havacılığın gelişmesiyle artan turizm hareketleri sonucunda dünya geneline taşınarak kitle salgınlarının görülmesine neden olmuştur (Hollingsworth, Ferguson ve Anderson, 2007; Baker, 2015). Bu sorunun temeli, ülkeler arası seyahat eden turistlerin enfekte insanlarla etkileşime girmesi sonucunda bulaşıcı hastalıkların dünyanın çeşitli yerlerine taşınması olarak görülmektedir (Min, Kung ve Liu, 2010).Turizmin, özellikle bulaşıcı hastalıkların kıtalararası taşınmasındaki bu aktif rolü, turizm işletmelerini ve ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Örneğin, yeni tip koronavirüsün (COVID-19) atası olan SARS bulaşıcı hastalığı (Lai vd., 2020), 2003 yılında Çin'in Guangdong bölgesinde ortaya çıkmış ve dünya çapında yaklaşık 800 ölüme neden olmuştur. Salgından sonra, özellikle salgının olduğu Çin, Hong-Kong, Tayvan, Singapur gibi ülkelerde turizm ve hava taşımacılığında ciddi talep kayıpları olmuştur (Coshall, 2003; Annelies, 2006; Min vd., 2010).

İnsan sağlığı başta olmak üzere insanın içinde bulunduğu tüm sektörleri sarsıntıya uğratan COVID-19 salgını, daha önce gerçekleşen SARS salgınından çok daha farklı bir boyuttadır (Lai vd., 2020). 2020 yılının Mart ayının başlarında (11 Mart) Türkiye'ye giriş yapan bu salgın, ilk altı haftasında 110 bin vakaya ulaşarak 2805 ölüme neden olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2020a; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2020a). Ancak, daha önce alınan önlemlerle ve iyileşen vakaların artmasıyla

bu sayıların biraz iyimser yönde değiştiğini söylemek mümkündür (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2020b). Daha önce böylesi hiç görülmemiş bir salgının hem küresel hem de ülkesel boyutta yayılım göstermeye devam etmesi, insanların ve ülkelerin gelecek kaygısını tetikleyebilmektedir. Özellikle insan merkezli sektörlerin bu salgın sürecini koordine etmekte epey zorlandıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Üretim ve tüketim merkezi hizmet temelli olan turizm sektörü söz konusu olduğunda, bu durum nasıl değerlendirilecektir, sorusu ayrı bir bilinmezlik, ayrı bir ihtimaller dizisini akla getirmektedir. Çünkü COVID-19, dünyadaki ekonomik kalkınma üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır. Büyük ölçekli karantinalar, seyahat kısıtlamaları ve fiziksel mesafe önlemleri tüketicilerde ve yatırımlarda keskin bir düşüşe neden olmakta ve bu durum, küresel olarak ekonomik durgunluk yaratmaktadır. Bununla birlikte, COVID-19 virüsünün yayılmasını azaltmak için ülke yönetimlerince alınan önlemler, salgından korunmayı sağlarken, diğer yandan işletmelerin gelirlerini, işçilerin işlerini kaybetmesine de yol açmaktadır. COVID-19 pandemisinin turizm üzerindeki ekonomik etkileri ile ilgili olarak Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) tarafından yayınlanan 28 Nisan 2020 tarihli rapora göre salgının küresel ekonomi üzerindeki etkisi, 2008 küresel ekonomik krizinin etkisinden sekiz kat daha fazladır. Bunun nedeni ise 2020 yılında turizm sektöründeki istihdamın %31 oranında gerilemesi yani 100 milyon kişinin işini kaybetmesi ve turizm gelirinde %30 oranında 2,7 trilyon Amerikan doları kaybın yaşanması olarak açıklanmaktadır. WTTC yaşanan bu durumu “2020 için benzeri görülmemiş kayıplar” olarak tanımlamaktadır (Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi, 2020). Bununla birlikte, Bakar ve Rosbi'nin (2020) turizm talebi ve arzına yönelik ele aldıkları çalışmalarında görüldüğü üzere turizm talebi, esnek olduğu için salgın süreci sonunda ciddi azalma gösterecek ve bununla birlikte arz dengesinde de azalmalar görülecektir (Bakar ve Rosbi, 2020).

Çin başta olmak üzere 2019 yılının Aralık ayından itibaren başta Asya kıtasını ele geçiren COVID-19 salgını, turizmdeki etkisini ilk olarak turizm ve seyahat anlaşmalarının iptal edilmesiyle göstermiştir. Ardından, iptal oranları artmaya devam etmiş ve turizm işletmeleri zor bir sürece maruz kalmıştır (Hoque vd., 2020). Yapılan bir araştırmada, insanlara seyahat acentelerinin tur teklifleri ile ilgilenip ilgilenmedikleri sorulmuş ve katılımcılar genellikle turlarla ilgilenmediklerini ya da gelecek yıl ilgileneceklerini ifade eden cevaplar vermişlerdir (Ekstein, 2020). Bu durum, salgının yarattığı panik dalgasının turizm üzerinde etkili olduğunu (Bakar ve Rosbi, 2020) ve turizmde bir takım değişikliklere neden olacağını yüksek ihtimallerle göstermektedir. Bu kapsamda çalışmada, 2020 yılında tüm dünyaya egemen

olmuş COVID-19 salgınının ardından alınan önlemlerle turizm sektöründe yaşanacak muhtemel senaryolardan söz edilmektedir. Bu kapsamda keşfedici araştırma yöntemine dayalı gerçekleştirilen çalışmada, COVID-19 salgınının Türkiye'nin turizm sektöründe nasıl bir değişikliğe ya da etkiye sebebiyet vereceğini ve alınan önlemler neticesinde turizm sektöründe yaşanacak olası değişimleri muhtemel senaryolar ile açıklamak amaçlanmıştır.

İkincil ve birincil kaynaklardan yararlanılarak ele alınan çalışmada hem Türkiye'nin turizm sektörü temsilcileri olan kamu kuruluşlarının ve turizm işletmelerinin gelecek tahminlerinden ve beklentilerinden hem de potansiyel turistlerin görüşlerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, çalışmada salgının turizm üzerindeki etkilerini izleyebilmek için iki yol izlenmiştir. Bunlar; (1) alınan önlemlerle salgın sonrası turizmde yaşanacak muhtemel senaryoların ortaya konması ve (2) salgın sonrasında turistlerin tercih etme eğilimi gösterecekleri muhtemel turizm türünün tespit edilmesidir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1.Salgın Sonrası Turizm Senaryoları: Arz Yönlü Önlemler

Yıl boyunca alternatif turizm türlerinin yaşanmasına imkân veren Türkiye'nin tüm coğrafi bölgelerinde farklı niteliklerde ve konseptlerde hizmet veren konaklama işletmeleri bulunmaktadır. İklimsel olarak sıcak iklimli kıyı bölgeler tatil turizmi, soğuk iklimli yüksek bölgeler kış turizmi için ideal kesimlerken; bir de her zaman her bölgede olabilecek turizm türleri de dikkat çekmektedir. Ülkesel anlamda turizm türlerinin bu denli çeşitlilik göstermesi, ülke genelindeki konaklama işletmelerinin tipini, türünü, kapsamını da değiştirmektedir. Bu çeşitlilik bungalovlardan butik otellere; kampinglerden lüks otellere; dağ evlerinden lüks otellere kadar görülmektedir. Bu durum, COVID-19 salgını sonrasında yaşanacak muhtemel senaryolar için az yatırımla iyimser tabloyu gözler önüne getirmektedir. Ancak başta Akdeniz ve Ege bölgeleri olmak üzere her şey dâhil konseptte hizmet veren beş yıldızlı oteller için bu durum farklılık göstermektedir. Kısacası, yüzlerce ve bazen binlerce insanın aynı anda bir arada ortak kullanım alanları olan havuzlar, şezlonglar, aquaparklar, açık büfeler, koltuklar ve daha niceleri COVID-19 salgını sonrası nasıl kullanılacaktır? Hijyen nasıl sağlanılacak ve insanlar rahatlamak ve dinlenmek için gittikleri tatillerini nasıl güven içinde gerçekleştirecektir? Buna ilişkin özellikle kitle turizmin aktif olduğu her şey dâhil konseptli konaklama işletmelerinde olacak işletme içi muhtemel senaryolar şu şekildedir:

- Her şey dâhil sistemi bırakılarak (Karakış, 2020) kişiye özgü ürün seçeneklerinin artması.

- Yiyecek-içecek departmanlarının ana öğünlerinde (sabah, öğle ve akşam) uygulanan açık büfe hizmetinin kaldırılmasıyla (turizmguncel.com, 2020) yerine fiks mönü olarak tabir edilen seçenekli sabit menü hizmetinin getirilmesi.
- Oda servis hizmetlerinin (room service) artış göstermesi.
- Mutfaklı odaların sayıca artması, butik restoranların dizayn edilmesi ile az sayıda kişinin yeme-içme ihtiyacının sağlanması.
- Giriş/çıkış (Check in/out) hizmetlerinde temasın azaltılmasında akıllı donanımların ya da robotik cihazların kullanılması.
- Şezlong sayılarının azaltılmasıyla (Karakış, 2020) sahillerde fiziksel mesafenin korunması.
- İşletme kapasitelerinin yarıya indirilmesiyle (Karakış, 2020) çalışan personel sayısında azalmaya gidilmesi ya da misafirin memnuniyeti için belirli odalardan sorumlu personel dağılımının yapılmasıyla misafirin çıkışına kadar istek ve ihtiyaçlarından sorumlu personellerin sağlanması.
- İşletme girişinde güvenlik bürosu öncesinde hem misafir hem de personel için muayene biriminin kurulması ve sağlık personelinin işe alınması.
- Personellerin hijyen ve sanitasyon bilgisinin sağlanması için sertifikasyon programlarının zorunlu hale getirilmesi.
- Ortak alanların kapasitesinin azaltılması (sandalye, koltuk sayılarında azalma).
- Bar ve restoranlarda kapalı içeceklerin tercih edilmesiyle açık içeceklerin yerini kutu ve şişe içeceklere bırakması.
- Aileye özel bina ve sahil imkânlarının sunulması (Karakış, 2020).
- Sağlık personelinin sayısının artması, vardiyanın uzatılması (turizmguncel.com, 2020a).
- Oda hijyenin sağlanması için odalara temizlik işlemlerinin nasıl yapıldığına ilişkin açıklayıcı bilgi kartlarının bırakılması.
- İşletmelerin belirli sayıda hijyen danışmanı bulundurmasının zorunlu hale gelmesi (turizmguncel.com, 2020a).
- Kontrollü havuz ve aquapark uygulamasının getirilmesi (dönüşümlü kullanım).
- Misafirlere özel kullan-at uygulamasını mümkün kılan ambalajlı tek kullanımlık malzeme seçeneğinin ve uygulamasının artması.
- Fitness & SPA hizmetlerinde rezervasyonlu çalışmayan otellerin rezervasyon kapsamında hizmet vermeye başlamasıyla takip sisteminin oluşturulması.

- Konaklama işletmelerinin dikey büyüme yerine yatay büyümeye doğru eğilim göstermesi.

Seyahat acenteleri açısından da bu senaryonun çok fazla farklılaşmayacağını söylemek mümkündür. Hizmete başladıkları ilk aylarda sanitasyon, hijyen gibi koşulların yanı sıra ateş ölçümünün yapılmasıyla turların gerçekleşmesi söz konusu olabilir. Bununla birlikte, seyahat acenteleri satış kanallarından dolayı bir etkilenme yaşadıkları için iş gücünü azaltma yoluna giderek dijital satış ve pazarlamaya yönelebilirler. Dijital satışlarını artırmak için teknoloji bazlı (artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, 360 derece sanal video uygulamalı vb.) deneysel pazarlama stratejilerini kullanarak bu durumu fırsata çevirebilirler. Ancak söz konusu senaryo turizm sektörünün önemli iş kanalı olan seyahat acentelerinin iş gücü potansiyelini tehdit eder mi, bu başka bir araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Türkiye kapsamında seyahat acenteleri her ne kadar kültür turları düzenleseler de karşılayıcı acente ya da tur operatörleri ile anlaşmaları doğrultusunda ciddi paket tur hizmeti sunmaktadırlar. Pandemi, özellikle paket tura dayalı olan Antalya ve Muğla destinasyonları için büyük tehlike arz etmektedir. 2019 yılında Antalya'ya gelen yabancı turistin 14 milyonu; Muğla'ya gelenlerin 3 milyonu paket tur ile gelmiştir (Turizm Günlüğü, 2020). Bu sayılar göz önüne alındığında seyahat acentelerinin ve tur operatörlerinin işi zorlaşmaktadır. Senaryoya göre uçak kiralayan tur operatörleri charter seferlerini yüksek fiyatlara alacak ve hatta ciddi finans kayıplarına maruz kalabilecektir. Nedeni ise uçak içi sanitasyonun ve fiziksel mesafenin sağlanmasından kaynaklı bazı koltukların boş bırakılmasının zorunlu olabileceğidir. Salgın sonrası kar marjı düşen tur operatörleri, büyük ihtimalle paket turlarının fiyatlarını artırarak bu açığı kapatabileceğini düşünecektir. Bu noktada “yüksek maliyetli tatil anlayışı” gün yüzüne çıkacaktır. Bununla birlikte sosyo-ekonomik duruma göre turizm hareketlerine katılımında bir değişim meydana gelebilir mi, sorusunun cevabı 2020 yılının ikinci yarısından itibaren görülebilecektir.

Kimi söylemlere göre, COVID-19 salgını sonrasında teknoloji kullanımının artacağı ve hayatın dijital yönde değişeceği ifade edilmektedir (BW Bureau, 2020). Buna ilişkin olarak, COVID-19 sonrası turizmi kurtarma sürecinde otellerin rezervasyon motorları, mobil uygulamalar, dijital konsiyerj hizmetleri, otomatik check-in/out ve anahtarsız giriş sistemleri gibi teknolojileri bünyelerine entegre etmesi beklenmektedir. Örneğin, Noida'daki (Hindistan) bir iş oteli olan Crowne Plaza Greater Noida, salgın sonrası için VR Deneyim Merkezi ve WAVE isimli bir satış kanalı oluşturarak müşterilerine sanal deneyim fırsatı sunma ve küresel

dağıtımını sanal rezervasyon işlemi ile gerçekleştirme kararı almıştır. Bu nedenle söz konusu teknolojik altyapının salgın sonrasında işletme için önemli olduğuna değinmişlerdir (Hotelierindia, 2020).

Turizm sektörünün yakından ilişkili olduğu ve aynı zamanda turistik ürünün de ulaşılabilirliğini (Kozak, Kozak ve Kozak, 2015: 72) ifade eden ulaştırma işletmeleri salgın sonrasında nasıl bir süreç izleyecektir, başka bir merak konusudur. Diğer işletmelerde olduğu gibi ilk başlarda Çin tarafından yöresel ve bölgesel görülen ardından küresel bir pandemi ilan edilen COVID-19 salgını nedeniyle ülkelerin almış olduğu seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasağı gibi önlemlerin ulaştırma işletmeleri üzerindeki etkileri azımsanmayacak gibidir. Aralık 2019 tarihinden sonra 2020 yılının Ocak ve Şubat aylarında IATA kaynaklı olarak ülkelerarası uçuş kısıtlamaları gündeme gelmiştir (IATA, 2020). Bununla birlikte 2020 Mart ayı sonunda Türkiye Cumhuriyeti resmi makamlarınca şehirlerarası seyahat kısıtlaması getirilmiş, söz konusu seyahatler olacaksa valilik iznine tabii tutulmuş, tren seferleri minimum düzeye indirgenmiş ve tüm yurtdışı uçuşların durdurulması kararı alınmıştır. Yurtiçi uçuşlarda ise sadece İstanbul ve Ankara'dan belirli büyükşehirlerle yapılacak uçuşlara izin verilmiştir. Ancak salgının artması sonucunda SHGM talimatları (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 2020) ve resmi makamlarca alınan ilave tedbirler doğrultusunda tüm havayollarının hem yurtiçi hem de yurtdışı uçuşları 2020 Haziran ayına kadar durdurulmuştur (Pegasus, 2020a,2020b; Türk Hava Yolları, 2020a,2020b). Ancak 2020 yılının Mayıs ayının sonunda resmi makamlarca alınan tedbirler doğrultusunda yurtiçi uçuşların başlamasına yönelik HES (Hayat Eve Sığar) mobil uygulaması başlatılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2020b).

HES uygulamasının amacı azalan vaka sayılarının yanı sıra kontrollü seyahatin sağlanmasına dayanmaktadır. Kontrollü sosyal hayatın kolaylaşmasını sağlayacak HES mobil uygulamasının işlevi, insanların risk taşımadığını, salgın temasının olmadığını gösterebilmesidir. Uygulama, özellikle ulaştırma hizmetleri için önem teşkil etmektedir. Uygulama üzerinden yolcuların uçak ve tren seyahat rezervasyonlarının yapılması ile yolcuların mevcut sağlık durumlarına göre risk taşımadan seyahat yapabilme durumlarının tespiti kolaylaşacaktır. Bu uygulamanın kullanılabilmesi için bireylerin mobil uygulama ya da kısa mesaj aracılığı ile kod almaları gerekmektedir. Havayolu şirketleri HES uygulamasından yararlanacak olsa dahi yolcuların seyahat durumlarını kontrol etmeleri gerekmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2020b). Ancak yolcular, HES kodu olmadan bilet satın alamamakta ve check-in işlemlerini gerçekleştirememektedir (Pegasus, 2020c). Kısacası,

HES kodunu almadan yurtiçi uçuşunun gerçekleşmesi mümkün görülmemektedir. Bu durumda, ulaştırma hizmetlerinin faaliyetlerine devam edebilmesi için dijital dönüşümü bir koşul olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Salgın öncesinde ulaştırma alanının rezervasyon ve check-in işlemlerinde kullanılan dijital tabanlı uygulamalar, salgın sonrasında artarak yolcuların sağlık durumlarının kontrol edilebilmesi için bir güvenlik unsuru rolü üstlenebilecektir. Dolayısıyla salgın sonrasında alınan önlemlerle turizmin başka bir sekmesinde daha değişim yaşanacağını hatta yaşanmaya başladığını rahatlıkla söylenebilir.

Kültür ve Turizm Bakanı, yukarıda bahsi geçen önlemlerin başlıcalarına yer vererek konaklama işletmelerinin Mayıs sonu itibariyle açılacağını ifade etmiş ve aynı zamanda “Turizm İşletmelerine/Tesislerine Koronavirüs Sertifikası” uygulamasının başlayacağını duyurmuştur. Söz konusu koronavirüs sertifikası kapsamında yukarıda öngörülen değişikliklere ilişkin kararların da alınacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, Kültür ve Turizm Bakanı, alan sterilizasyonu, fiziksel mesafe düzenlemesi, işletmelerde standartlara uygun sağlık ekipmanlarının ve sağlık görevlilerinin bulundurulması, termal kontrol sistemleri ve sterilize geçmiş otuz gün kuralının sertifikasyon uygulamasının merkezinde olduğunu vurgulamıştır. İşletme çalışanlarına ilişkin ise ön görüleceği üzere, çalışanlara bağışıklık ve pandemi sertifikasının verilmesi gerekliliğinden söz etmiştir (Tourismfm, 2020).

3. Yöntem

Çalışmada keşfedici araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve konuyla ilgili daha detaylı bir bakış açısı sağlamak adına veri toplama sürecinde nitel araştırma yöntemlerine başvurulmuştur. İkincil ve birincil kaynaklardan yararlanılarak ele alınan çalışmada hem Türkiye'nin turizm sektörü temsilcileri olan kamu kuruluşlarının ve turizm işletmelerinin gelecek tahminlerinden ve beklentilerinden hem de potansiyel turistlerin görüşlerinden yararlanılmıştır. COVID-19 salgınının turizm sektörüne ilişkin arz yönündeki etkilerinin salgın sonrasında daha da netlik kazanacağı düşünülmektedir. Bu nedenle söz konusu çalışmada, turizm işletmelerinin ve turizmle ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının aldıkları kararları takip etmek üzere haber bültenlerinde yapmış oldukları basın açıklamaları da dikkate alınmıştır. Araştırmanın verileri, doküman incelemesi ve görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Doküman incelemesi ile ikincil kaynaklardan elde edilen bilgiler sonucunda, yukarıda bahsedilen arz yönünden alınan önlemlerle salgın sonrası turizm sektöründe yaşanması muhtemel senaryolara ulaşılmıştır. Ardından, birincil kaynaklar olan potansiyel turistlere ulaşmak için iki tane demografik, bir tane tatil gitme sıklığı ve bir tane salgının ardından ilgi duyulacak turizm türüne ilişkin olmak üzere toplamda dört sorudan oluşan açık uçlu soru formu hazırlanmıştır. Salgın

nedeniyle katılımcılarla yüz yüze görüşme mümkün olmadığı için hazırlanan soru formu, 2020 yılının Nisan ayında amaçlı örnekleme yöntemine dayalı olarak *-salgın öncesinde yılda en az bir kez seyahat eden-* potansiyel turistlere çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Veri toplama sürecinin sonunda, toplam 73 yanıt alınmış ancak bunlardan 11'i eksik değerlendirildiği için analiz aşamasına alınmamıştır. Veri kontrolü sonucunda, eksiksiz yanıtlanarak kabul görülen 62 soru formu içerik analizine alınmıştır.

4. Bulgular

Hijyen koşullarının sağlanması ve fiziksel temasın korunmasına yönelik alınan önlemler, bahsedilenlerle sınırlı kalmayıp gelecek aylarda yenilerinin ekleneceği ön görülmektedir. Ancak salgın sürecinin ardından da tehdidin devam edecek olması, alınan önlemlerle ve turist tercihlerinin farklılaşmasıyla turizmde olacak değişikliğin önemli belirtileridir. Çalışmanın ilk bölümünde ele alınan öngörülerini kısmen de olsa netleştirmek adına Nisan (2020) ayında amaçlı örnekleme yöntemine göre belirlenen 18 yaşından büyük yılda en az bir kez tatile giden 62 yerli turist üzerinde küçük çaplı nitel bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların çoğunluğunun kadın (%64,5) ve 24-37 yaş aralığında (%74,2) olduğu görülmüş; bununla birlikte en az altı ayda bir (%43,5) seyahat etme alışkanlıklarının olduğu belirlenmiştir. Turistlere “*Salgından sonra kendinizi hangi turizm türünde daha güvende hissedersiniz?*” sorusu sorulmuş ve aşağıdaki gibi yanıtlar alınmıştır.

Tablo 1. Salgından sonra turistlerin tercih edecekleri muhtemel turizm türü

Turizm Türü	n	%
Deniz turizmi	4	6,5
Doğa-tabanlı turizm	43	69,4
Kültürel turizm	6	9,7
Sağlık turizmi	4	6,5
Seyahat etmezdim.	5	8,1
Toplam	62	100

Bulgulara göre yılda en az bir kez seyahat etme alışkanlığı olan turistler, salgının ardından çoğunlukla doğa tabanlı turizme (%69,4) eğilim göstereceklerini belirtmişlerdir. Aslında bu bulgu, turizm işletmelerinin gelecek hakkında duydukları endişeyi de kısmen yansıtmaktadır. Yani, salgına kadar büyük tur operatörleri ile çalışan turizm işletmelerinin salgından sonra

mevcut pazarının farklılaşacağı anlamına gelmektedir. Ancak, bu çıkarımı söz konusu bulgu ile ifade etmek çok da doğru olmayacaktır. Uluslararası boyutta düşünüldüğünde, yabancı turistlerin de yerli turistler gibi düşündüklerini elde edilen veri ile söylemek mümkün değildir. Ancak elde edilen veriler salgın sonrasında, iç turizm hareketlerinde bir takım değişikliklerin olacağını, deniz ve kültür turizminden doğa tabanlı turizme doğru bir artışın olacağını sinyalinin vermektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türkiye Seyahat Acenteleri Birliğinin ifadelerine göre (Turizm Güncel, 2020b), Temmuz ve Ağustos aylarında öncelikli olarak iç turizm faaliyetlerinde hareketlilik beklenmekte ve alternatif tatillerin ön planda olacağı düşünülmektedir. Araştırma sonucunda, alternatif turizm türlerinden biri olan “doğa tabanlı turizm” türünün tercih edilmesi bu ifadeyi doğrulamakta ve öngörülerini güçlü kılmaktadır. Bu kapsamda, salgından sonra dağ turizmi, yayla turizmi, tarım turizmi, kırsal turizm gibi doğaya dayalı turizm türlerinin tercih edilme ihtimalinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, tercih edilecek muhtemel konaklama işletmelerinin yüksek kapasiteli otellerden daha küçük kapasiteli (dağ evleri, konaklar, yayla evleri, bungalovlar, butik oteller, pansiyonlar, devre mülkler vb.) konaklama olanaklarına bir dönüş beklenmektedir.

Tabii ki, alternatif turizm türleri olsa bile salgın endişesinin devam etme ihtimali bulunmaktadır. Ancak, yüksek ölçekli olanlara göre küçük ölçekli konaklama işletmelerinin alınacak önlemlere daha kısa sürede adaptasyon sağlayacağı düşüncesi, riski biraz daha azaltabilmektedir. Belki de turistlerin salgın sürecinde de vermiş oldukları bu yanıtlar, sayıca az kişinin bir arada bulunduğu doğa tabanlı turizm türünde ve küçük ölçekli konaklama işletmelerinde riskin daha az olacağı düşüncesinden gelmektedir. Yaşanan bu salgının insanlarda bıraktığı izlenimin ardından, salgın sonrasında turistlerin tatil tercihlerinde beklenen değişikliğin alternatif turizm türlerine yönelik gerçekleşme ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilmektedir. Tercih edilmesi muhtemel turizm türünün ve konaklama işletmesinin yanı sıra turizm sektörünün diğer ayağı olan seyahat acentelerini nasıl bir değişim beklemektedir? Talebe yönelik iş akışını sağlayan seyahat acentelerine bakıldığından onların durumu konaklama işletmelerine göre biraz daha kolaydır. Bunun nedeni ise, kaynaklarının konaklama işletmesi ile tamamen aynı olmaması ve yüksek maliyetlerden oluşmamasıdır. Konaklama işletmeleri mevcut yapılarını ve yatırım unsurlarını yüksek maliyet göstererek, belki de zarar ederek, değiştirmek zorunda kalacaklardır. Seyahat acenteleri ise destinasyonlarda doğal kaynaklardan beslendiği için bu maliyetten kısmen etkilenenlerdir.

Salgın sonrasında, uluslararası tur operatörlerinin konaklama işletmesi tercihlerindeki değişiklik ihtimali göz önüne alındığında, seyahat acentelerinin anlaşma içinde oldukları konaklama işletmelerinin de değişeceği düşünülmektedir. Turlara yönelik acentelerin aynı anda çok sayıda turisti alması pek mümkün olmayacağından, 15-20 kişilik kapalı gruplar halinde turlarını sterilize otobüslerde gerçekleştirmesi muhtemeldir. Kullanılacak araçlarda büyüklük ön planda tutularak birer koltuk boşluklarla turistlerin yolculuklarının sağlanması hijyen riskini azaltacaktır. Tur programları kapsamında kişiye özel, otantik, araştırmaya ve öğrenmeye dönük, spesifik kırsal ve eko turizm turlarını devreye sokmaları acentelerin faaliyetlerini arttırabilecektir. Aslında, böyle turlarda turist rehberleri sayıca az gruplarla tur yapabilecek, turistlerle daha çok vakit geçirebilecektir. Bununla birlikte turların sanitasyonu sağlanan ortamlarda gerçekleşmesi, turistleri daha güvende hissettirecek ve memnun bir şekilde turlarını gerçekleştirmelerine imkân verecektir.

5. Sonuç ve Öneriler

COVID-19 salgını, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de etkilerini büyük ölçüde göstermektedir. Pandeminin tüm ekonomik ve sosyal alanlarda olumsuz etkileri doğrultusunda, turizmin en çok etkileneceği sektörlerin başında geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu salgının turizm üzerindeki etkilerini tam olarak görmek için henüz erken olmasına rağmen, turizm endüstrisini bekleyen belirsizliğin zaten birçok küçük ve orta ölçekli turizm işletmesini zor durumda bıraktığı dikkat çekmektedir. Bu noktada, cevabı merak edilen soru, her kesimi etkileyen COVID-19 salgınının, turistlerin seyahat ve tatil anlayışlarını değiştirip değiştirmeyeceği ya da turizm sektörünün ne yönde değişiklik göstereceğidir. Çalışmanın konusuna da oluşturan bu soru, çalışmada çeşitli senaryolarla açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak, çalışmada en çok dikkat çeken nokta salgının ardından en büyük değişikliğe maruz kalacak olan turizm işletmelerinin konaklama işletmeleri olacağı yönündedir. Bunun temel nedeni ise, salgının konaklama işletmelerinde ciddi yüksek maliyetlere yol açmasıdır. 2020 yaz sezonuna hazırlanırken ansızın salgına maruz kalan konaklama işletmeleri bu krize hazırlıksız yakalanmış ve gelecek yaz için beklentilerinin umutsuzlukla sonuçlanmasına neden olmuştur.

Salgının etkilediği diğer bir işletme olan seyahat acenteleri ön rezervasyonlarından dolayı sıkıntıya girmiştir. Bunun için ise Kültür ve Turizm Bakanlığı, erken rezervasyon avansları geri ödeme finansmanına ilişkin krediyi ve işe devam kredisi gibi destek paketlerini devreye sokmuştur (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). Bununla birlikte, 2020 yılının Mayıs ayı sonunda açılışa geçmesi beklenen konaklama işletmelerinin “Turizm İşletmelerine/Tesislerine

Korona virüs Sertifikası” uygulamasına tabii tutulması, bu sürecin etkisini azaltmaya yönelik alınan kararlardan bir tanesidir. Salgının turizm işletmeleri üzerindeki etkisi, bu şekilde doğrudan hissedilirken; turistlerin tercihinin değişmesiyle oluşacak dolaylı etki kesin ve net bir şekilde bilinmemektedir. Ancak araştırma sonucunda elde edilen bulgu, bu değişimin doğa tabanlı turizm yönünde olacağını göstermektedir. Salgın sonrası senaryonun alternatif turizme yönelik olması halinde, kırsal kesimlerde turizm hareketliliğinin olması muhtemeldir. Dolayısıyla yayla turizmi, eko-turizm ve kırsal turizm gibi doğa tabanlı turizm türlerine, küçük ölçekli konaklama işletmelerine ilginin daha da artacağı, sayıca az gruplarla seyahatlerin yapılacağı, ulaşım araçlarının aynı büyüklükte fakat düşük kapasiteli olarak hizmet vereceği söylenebilmektedir. Bununla birlikte hijyen, temizlik, sanitasyon gibi uygulamaların göz önünde bulundurulması ile sorumlu ve sürdürülebilir turizm anlayışının artacağı ihtimali dikkat çekmektedir.

Söz konusu çalışma, salgının ardından alınan önlemler sonucunda oluşabilecek muhtemel turizm değişimini ele almaktadır. Kavramsal bir değerlendirmenin yanı sıra kısa bir alan araştırmasına dayanan çalışma, keşifsel yönde olmasından dolayı kısıtlılık arz etmektedir. Konu ile ilgili yapılacak çalışmalarda verilerin sayıca daha fazla örneklemlerden elde edilmesiyle, daha kapsamlı sonuçların elde edileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte salgının etkisi, çalışma verilerinin toplandığı dönem ile ilerleyen zamanlarda farklılık göstereceğinden, bu durumun gelecekte tekrar değerlendirilmesi ve söz konusu sonuçların karşılaştırılması önerilmektedir. Dolayısıyla, benzer bir çalışmanın ilerleyen zamanlarda yapılması halinde, farklı sonuçların elde edileceği ya da farklı uygulamaların turizmde görülebileceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Annelies, W. (2006). The Severe Acute Respiratory Syndrome: Impact on. *Travel Medicine and Infectious Disease*, 4 (2) 53-60. <https://doi.org/10.1016/j.tmaid.2005.04.004>.
- Bakar, N. A., &Rosbi, S. (2020). Effect of Coronavirus Disease (COVID-19) to Tourism Industry. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 7(4). Erişim Adresi: <http://journal-repository.com/index.php/ijaers/article/view/1858>
- Baker, D. M. (2015). Tourism and the Health Effects of Infectious Diseases: Are There Potential Risks for Tourists?. *International Journal of Safety and Security in Tourism*

- and Hospitality*, 1. <https://www.semanticscholar.org/paper/Tourism-and-the-health-effects-of-infectious-are-Baker/3ef14e89e7734886af12e51aeb5a48727f9ba1ae>.
- BW Bureau. (2020). *Crowne Plaza Greater Noida launches World's First Hotel VR Experience Center*. BW Hotelier. <http://bwhotelier.businessworld.in/article/Crowne-Plaza-Greater-Noida-launches-World-s-First-Hotel-VR-Experience-Center/09-03-2020-185809/>.
- Coshall, J. T. (2003). The threat of terrorism as an intervention on international travel flows. *Journal of Travel Research*, 42 (1), 4-12.<https://doi.org/10.1177/0047287503253901>.
- Cucinotta, D., &Vanelli, M. (2020). WHO Declares COVID-19 a Pandemic. *Acta Bio MedicaAteneiParmensis*, 91(1), 157-160.<https://doi.org/10.23750/abm.v91i1.9397>.
- Dünya Sağlık Örgütü (2020b). WHO Director-General's Opening Remarks at the Media Briefing on COVID-19-11 March 2020. Erişim Tarihi: 25.04.2020. Erişim Adresi: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>
- Dünya Sağlık Örgütü (2020a). Coronavirus Disease (COVID-2019) Situation Report-97. Erişim tarihi: 26.04.2020. Erişim Adresi: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports>.
- Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (2020). Travel & Tourism Economic Impact From COVID-19. Erişim Tarihi: 20.05.2020. Erişim Adresi: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>.
- Ekstein, N. (2020). The Coronavirus's Effect on Tourism Will Carry Into 2021, Experts Say. Erişim Tarihi: 12.04.2020. Erişim Adresi: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-02-13/coronavirus-s-effect-on-tourism-will-carry-into-2021-experts-say>.
- Hollingsworth, T. D.,Ferguson, N. M., & Anderson, R. M. (2007). Frequent Travelers and Rate of Spread of Epidemics. *Emerging Infectious Diseases*, 13(9), 1288. <https://dx.doi.org/10.3201/eid1309.070081>.
- Hoque, A.,Shikha, F. A., Hasanat, M. W., Arif, I., & Hamid, A. B. A. (2020). The Effect of Coronavirus (COVID-19) in the Tourism Industry in China. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 3(1), 52-58. Erişim Adresi: <https://asianjournal.org/online/index.php/ajms/article/view/213/96>.

- Hotelierindia. (2020). *From social distancing to contactless check-in and dining - Interactive technology will be key in dealing with pandemic issues.* <https://www.hotelierindia.com/business/10763-from-social-distancing-to-contactless-check-in-and-dining-interactive-technology-will-be-key-in-dealing-with>.
- IATA (2020). Interactive Coronavirus (COVID-19) Travel Regulations Map (powered by Timatic). Erişim Tarihi: 10.05.2020. Erişim Adresi: <https://www.iatatravelcentre.com/international-travel-documentnews/1580226297.htm>
- Karakış, G. (2020). Kültür ve Turizm Bakanı Açıkladı: İşte 2020 Model Tatil. Erişim Tarihi: 26.04.2020. Erişim Adresi: <https://www.cnnturk.com/turkiye/kultur-ve-turizm-bakani-acikladi-iste-2020-model-tatil>.
- Kozak, N., Kozak, M.A. & Kozak, M. (2015). Genel Turizm. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Lai, C. C., Shih, T. P., Ko, W. C., Tang, H. J., & Hsueh, P. R. (2020). Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 (SARS-Cov-2) and Coronavirus Disease-2019 (COVID-19): The Epidemic and The Challenges. *International Journal of Antimicrobial Agents*, 55(3), 105924. <https://doi.org/10.1016/J.IJANTIMICAG.2020.105924>.
- Li, Q., Guan, X., Wu, P., Wang, X., Zhou, L., Tong, Y., ... Wong, J. Y. (2020). Early Transmission Dynamics in Wuhan, China, of Novel Coronavirus-Infected Pneumonia. *New England Journal of Medicine*. 382, 1199-1207. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa2001316>.
- Lu, H., Stratton, C. W., & Tang, Y. W. (2020). Outbreak of Pneumonia of Unknown Etiology in Wuhan, China: The Mystery and The Miracle. *Journal of Medical Virology*. <https://doi.org/10.1002/jmv.25678>.
- Min, J. C., Kung, H. H., & Liu, H. H. (2010). Interventions Affecting Air Transport Passenger Demand in Taiwan. *African Journal of Business Management*, 4 (10), 2121-2131. <http://www.academicjournals.org/ajbm>.

Pegasus Hava Yolları (2020a). Sefer Kısıtlaması ve İptal Seferler Hakkında Bilgi. Erişim Tarihi: 10.05.2020. Erişim Adresi: <https://www.flypgs.com/basin-odasi/duyurular/duyuru-detay/sefer-kisitlamasi-ve-iptal-seferler-hakkinda-bilgi>.

Pegasus Hava Yolları (2020b). 28 Mayıs-3 Haziran 2020 İptal Olan Yurt İçi Seferlerinin Bilet İşlemleri Hakkında. Erişim Tarihi: 20.05.2020. Erişim Adresi: <https://www.flypgs.com/basin-odasi/duyurular/duyuru-detay/28-mayis-3-haziran-2020-iptal-olan-yurt-ici-seferlerinin-bilet-islemleri-hakkinda>.

Pegasus Hava Yolları (2020c). HES Kodu Hakkında Bilgilendirme. Erişim Tarihi: 20.05.2020. Erişim Adresi: <https://www.flypgs.com/basin-odasi/duyurular/duyuru-detay/hes-kodu-hakkinda-bilgilendirme>.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (2020). Uçuş Durdurma Tablosu. Erişim Tarihi: 20.04.2020. Erişim Adresi: <http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/Covid19/UcusDurdurmaTablosu.pdf>.

Tourismfm (2020). Turistik Tesisler ve Personel için Sterilizasyon Sertifikasında Tarih Belli Oldu. Erişim Tarihi: 26.04.2020. Erişim Adresi: <https://www.tourismfm.net/turistik-tesisler-ve-personel-icin-sterilizasyon-sertifikasinda-tarih-belli-oldu/1838/>.

Turizm Güncel (2020a). Koronavirüs Sonrası Turizmde Hangi Değişiklikler Yaşanacak? Erişim Tarihi: 26.04.2020. Erişim Adresi: <https://www.turizmguncel.com/haber/ridvan-ensari-koronavirus-sonrasi-turizminnasil-olacagini-yazdi>.

Turizm Güncel (2020b). Açık Büfeler Kalkacak, Maske Zorunlu Olacak. Erişim Tarihi: 26.04.2020. Erişim Adresi: <https://www.turizmguncel.com/haber/acik-bufeler-kalkacak-maske-zorunlu-olacak>.

- Turizm Günlüğü (2020). COVID-19 Salgınının Türkiye Turizmine Etkileri. Erişim Tarihi: 21.05.2020. Erişim Adresi: <https://www.turizmgunlugu.com/2020/05/02/irfan-onal-covid-19-turkiye-turizmi/>.
- Türk Hava Yolları (2020a). Koronavirüs Kaynaklı Uçuş İptalleri. Erişim Tarihi: 20.05.2020. Erişim Adresi: <https://www.turkishairlines.com/tr-tr/duyurular/coronavirus-salgini/iptal-seferler/>.
- Türk Hava Yolları (2020b).Yeni Koronavirüs (COVID-19) Sebebiyle Uygulanan Seyahat Kısıtlamaları. Erişim Tarihi: 20.04.2020. Erişim Adresi: <https://www.turkishairlines.com/trtr/duyurular/coronavirussalgini/seyahatkisiltamaları/>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi (2020a). Koronavirüs COVID-19 Dünya Haritası. Erişim Tarihi: 26.04.2020. Erişim Adresi: <https://corona.cbddo.gov.tr/>.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi (2020b). Koronavirüs COVID-19 Dünya Haritası. Erişim Tarihi: 26.04.2020. Erişim Adresi: <https://corona.cbddo.gov.tr/Home/GetLastDayDifference>.
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020). İşe Devam Kredisi. Erişim Tarihi: 25.04.2020. Erişim Adresi:<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-260689/seyahat-acentalarına-ise-devam-kredisi.html>.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı (2020a). Türkiye’de Güncel Durum. Erişim Tarihi: 26.04.2020. Erişim Adresi: Erişim Tarihi: 26.04.2020. Erişim Adresi:<https://covid19.saglik.gov.tr/>.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı (2020b). Koronavirüse Karşı Mücadelemiz, Yakın Dönemlerdeki En Büyük Seferberliğimizdir. Erişim Tarihi: 21.05.2020. Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR.65622/koronaviruse-karsi-mucadelemiz-yakin-donemlerdeki-en-buyuk-seferberligimizdir.html>
- Wang, D., Hu, B., Hu, C., Zhu, F., Liu, X., Zhang, J., ... Xiong, Y. (2020). Clinical Characteristics of 138 Hospitalized Patients with 2019 Novel Coronavirus–Infected Pneumonia in Wuhan, China. *Jama*, 323(11), 1061–1069. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.1585>.

